

Dorota Rancew-Sikora
Karolina Ciechorska-Kulesza

„Tak blisko – tak daleko”, czyli socjologowie o Mierzei Wiślanej

Po wieloletniej przerwie socjologowie z Instytutu Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Gdańskiego wznowili pomysł corocznych wspólnych wyjazdów studentów i pracowników na badania terenowe. Wybór miejsca nie był łatwy, choć został przyjęty jednogłośnie. Wybrano Mierzeję Wiślaną, która w przeciwieństwie do otaczających ją regionów i subregionów do tej pory nie była przedmiotem badań socjologicznych. Nie bez znaczenia było położenie i nadmorski charakter miejsca, a także względnie nieduża odległość od Gdańska. Ten fakt był znaczący nie tylko ze względów organizacyjnych, ale także ze względu na cel, jaki sobie postawiliśmy: przybliżyć środowisko uniwersyteckie do sąsiadujących społeczności. Stosunkowo bliska Mierzeja Wiślana okazała się w rzeczywistości dosyć daleka – tak inna od Trójmiasta, nieznana i tajemnicza.

Inicjatorkami i realizatorkami badań były: dr hab. Dorota Rancew-Sikora, która czuwała nad merytoryczną stroną badań, oraz mgr Karolina Ciechorska-Kulesza, odpowiedzialna za sprawy organizacyjne. Propozycja udziału w badaniach terenowych w formie obozu naukowego była skierowana do studentów socjologii, głównie II roku studiów licencjackich, a także pozostałych chętnych zainteresowanych praktykowaniem badań terenowych oraz regionem. Pierwsza edycja odbyła się w dniach 19–23 września 2012 roku w Stegnie. W badaniach wzięło udział piętnaścioro studentek i studentów oraz kilkoro pracowników z Zakładów: Socjologii Ogólnej, Antropologii Społecznej i Socjologii Kultury Instytutu Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Gdańskiego. Badania w terenie poprzedzał cykl spotkań przygotowawczych prowadzonych na Uniwersytecie Gdańskim od marca do września 2012 roku, podczas których uczestnicy dzielili się swoimi odkryciami na temat Mierzei i Żuław Wiślanych oraz projektowali badania, w tym konkretne narzędzia badawcze.

Badania pierwszej edycji skupione były wokół zagadnienia mobilności mieszkańców i turystów przebywających we wrześniu w Stegnie. Tzw. *mobility studies*

stanowią stosunkowo nowy paradygmat w obrębie socjologii, który w większym stopniu niż dotychczasowe metody badawcze uwzględnia znaczenie poruszania się ludzi w przestrzeni, zróżnicowania i nierówności w zakresie dostępu do mobilności i ograniczania ruchu, wyłaniając społeczne warstwy mniej i bardziej mobilne, ale też bierze pod uwagę lokalne sposoby społecznego uporządkowania ruchu (przepływu) jako kluczowego procesu dla tworzenia znaczenia miejsca. Jednym z bardziej znanych przedstawicieli takiego podejścia jest John Urry, autor *Socjologii mobilności* przetłumaczonej na język polski w 2009 roku. Dla identyfikacji przestrzeni istotne są tu w większym stopniu praktyki niż wyobrażenia i one wskazują bezpośrednio, gdzie znajduje się i jakie jest centrum, gdzie są granice miejsca i w jaki sposób konkretne formy aktywności tworzą jego charakter.

W badaniach prowadzonych w Stegnie zastosowanych zostało kilka wzajemnie uzupełniających się metod badawczych, przede wszystkim o charakterze jakościowym. Główną metodą był wywiad prowadzony przez studentów w oparciu o kwestionariusz złożony z pytań otwartych i zamkniętych (*structured interview*), dokumentowany przez notatki badacza sporządzane we współpracy z osobą badaną i nagrywany, jeśli osoba badana wyrazi zgodę. Ze względu na tematykę badawczą, która dotyczy ruchu w przestrzeni, w procedurach badawczych duże znaczenie miało zastosowanie map, na których we współpracy badacza z badanymi zostały naniesione najważniejsze punkty docelowe i nakreślone szlaki ruchu (*visual methods*). Próba objęta badaniem kwestionariuszowym została dobrana według kryterium miejsca zamieszkania (miejscowość została w tym celu podzielona na rejony i była reprezentowana przez proporcjonalny rozkład respondentów reprezentujących każdą część miejscowości). Rozkład próby został skorygowany o celowy dobór osób o brakujących zmiennych społeczno-demograficznych (płeć, wiek). Ostatecznie udało się przeprowadzić około stu wywiadów z mieszkańcami Stegny i około pięćdziesięciu z turystami.

Kwestionariusz wywiadu składał się z pytań o różne formy mobilności: najczęściej miejsca zajmowały w nim pytania o lokalne punkty/trasy poruszania się po Stegnie i w regionie na co dzień i w czasie wolnym, z uwzględnieniem ewentualnej zmienności sezonowej tras ruchu. Celem tych pytań było pokazanie, jak tworzy się miejsce przez ruch (jego centrum, punkty znaczące i granice) oraz jakie najważniejsze typy (kategorie) mobilności reprezentują badani. Praktyki poruszania się po Stegnie zostały odniesione do wyobrażeń idealnego kurortu nadmorskiego. Podobnie jak w odniesieniu do Stegny został zbadany sposób przemieszczania się osób badanych w regionie (jego centrum, ważne punkty, granice), przy czym nazwa regionu i jego obszar nie zostały określone z góry, lecz stanowiły przedmiot badania jako wytwarzane na różne sposoby przez mieszkańców badanego obszaru. Badanie regionu zostało ukazane na tle zmian granic województw i granic państwowych na badanym obszarze. Prześledzone zostały także kierunki przemieszczania się rodziny respondenta ujęte pokoleniowo (miejsca urodzenia i zamieszkania dziadków, rodziców, dzieci) i w obrębie małżeństwa. To zagadnienie było dla nas istotne ze względu na problematykę tzw. Ziemi Zachodnich i Północnych

jako obszarów powojennego osadnictwa i przesiedleń, w tym także migracji wakacyjnych i zarobkowych ostatnich lat dzisiejszych mieszkańców Stegny.

Poza badaniem kwestionariuszowym wykorzystane zostały trzy inne techniki badawcze. Pierwszą z nich były prowadzone przez studentów dzienniczki pobytu w nieznaney im wcześniej miejscowości (*time/space diaries*) uzupełnione dokumentacją fotograficzną miejsc, które zwróciły ich uwagę pierwszego dnia obozu. Zapisy spostrzeżeń sporządzone pierwszego dnia zostały zweryfikowane ostatniego dnia pobytu studentów w Stegnie, kiedy studenci ponownie odnieśli się do miejsc, które poznali i do których powracali kilkakrotnie.

Znaczącą częścią badań były także pogłębione wywiady jakościowe (*in-depth interviews*) przeprowadzone z celowo wybranymi przedstawicielami kategorii społecznych szczególnie charakterystycznych i ważnych dla zbiorowości Stegny, czyli liderami społeczności lokalnej (wyłonionymi ze względu na działalność polityczną, kulturową i społeczną) i przedstawicielami społeczności rybackiej. Założyliśmy, że osoby te mogą odgrywać szczególną rolę w tworzeniu wizerunku miejsca, organizowaniu przemieszczania się członków zbiorowości i wprowadzaniu zmian w formach i kierunkach mobilności przestrzennej. Ostatecznie udało się przeprowadzić łącznie dziewięć wywiadów pogłębionych z lokalnymi liderami oraz kilkanaście rozmów i obserwacji w środowisku rybackim w kilku miejscowościach Mierzei Wiślanej.

Ciekawe, szczególnie pod względem celu dydaktycznego wyjazdu, okazały się badania grupowe (*focus group interviews*) o charakterze projekcyjnym, przeprowadzone podczas lekcji wychowawczych w klasach starszych szkoły podstawowej i gimnazjum w Stegnie. Zadaniem badanych grup młodzieży było nakreślenie mapy swojej miejscowości i najbliższych okolic z punktu widzenia ich aktywności, kontaktów społecznych, ustosunkowania emocjonalnego i wyobrażeń. W trakcie rysowania map badacze prowadzili obserwację procesu negocjowania obrazu miejsca przez uczestników grup oraz na bieżąco zapisywali wyjaśnienia uczestników odnoszące się do narysowanych map.

Jednym z ważniejszych efektów przeprowadzonych badań było zestawienie map mobilności oraz ocen poszczególnych miejsc przez mieszkańców i przez osoby przyjezdne, dzięki czemu dowiedzieliśmy się, na ile odmienne jest ich wykorzystywanie i spostrzeganie przestrzeni Stegny i okolic.

Badania przeprowadzone w 2011 roku pozwoliły nam rozeznaczyć w terenie, poznać tło historyczne Mierzei, a także szerzej – Żuław Wiślanych, zidentyfikować główne problemy społeczne Stegny oraz okolicznych miejscowości, opisać rodzaje, natężenie i przejawy aktywności społecznej, także przyjrzeć się procesom tożsamościowym związanym z kształtowaniem się regionu i jego cech. Jednak chyba przede wszystkim osiągnięty został cel dydaktyczny. Studenci z entuzjazmem i dużym zainteresowaniem oraz sumiennością realizowali badania, komentując pozytywnie taki rodzaj praktyki studenckiej. Okazało się, że badania terenowe są tożsame z oczekiwaniami przynajmniej części studentów socjologii. Pierwszy projekt badawczy i jego efekty były dobrą lekcją dla prowadzących i organizato-

rów, którzy wnioski, zarówno metodologiczne, jak i dydaktyczne wykorzystają w drugiej edycji badań w 2012 roku w Kątach Rybackich.

Wyniki badań zostały przedstawione na sympozjum naukowym pod hasłem „Tak blisko – tak daleko. Mierzeja i Żuławy Wiślane”, które odbyło się 30 marca 2012 roku na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego. Organizatorami był Instytut Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Gdańskiego, a także Sekcja Antropologii Społecznej i Oddział Gdański Polskiego Towarzystwa Socjologicznego oraz, z ramienia studentów uczestniczących w badaniach, koło naukowe Socjokolektiv. Sympozjum, oprócz studenckich prezentacji wyników badań, było także okazją do spotkania się badaczy społecznych Żuław i Mierzei Wiślanej z różnych polskich ośrodków naukowych, a także kilku przedstawicieli władz lokalnych i regionalistów. „Dobrze, że sympozjum o takiej tematyce odbywa się właśnie w Gdańsku” – takimi słowami spotkanie otworzył prof. Cezary Obrecht-Prondzyński, dyrektor Instytutu Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Gdańskiego, co podkreślił także prof. Bogdan Chrzanowski, prodziekan Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego. Co do tego była ogólna zgoda, wyrażona przez prelegentów, którym żuławskie tereny Północnej Polski są szczególnie bliskie, pomimo dużej odległości od ich macierzystych uczelni.

Pierwszą sesję rozpoczął Grzegorz Gola, regionalista reprezentujący Lokalną Grupę Działania Żuławy i Mierzeja oraz Stowarzyszenie Miłośników Nowego Dworu Gdańskiego Klub Nowodworski, który opowiedział o kilku inicjatywach organizacji pozarządowych na Żuławach zmierzających do budowy lub odbudowy tożsamości regionu delty Wisły. Aleksandra Paprot z Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Adama Mickiewicza kontynuowała tematykę poprzednika, przedstawiając sukcesy społecznej aktywności obywatelskiej mieszkańców Starej Kościelnicy – wsi położonej na Żuławach. Anna Weronika Brzezińska i Małgorzata Wosińska, również etnolożki z Poznania, podsumowały doświadczenia z kilkuletnich badań prowadzonych z udziałem studentów Uniwersytetu Adama Mickiewicza, w czasie których poruszanie się na rowerach pozwalało nie tylko dotrzeć do rozmówców, ale też bardzo ułatwiało nawiązanie z nimi serdecznego kontaktu. Ich wystąpienie rozpoczęło żywą dyskusję na temat metodologii badań terenowych, w tym szczególnie etycznych aspektów roli badacza, sposobów zdobywania informacji o traumatycznych czasach powojennych i kwestii zaufania do ich wartości historycznej.

O zwyczajach kulinarnych i ich przemianach na Żuławach w okresie po II wojnie światowej mówiła Anna Drożdż z Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie, która podobnie jak wszyscy prelegenci opierała się na wynikach swoich badań terenowych. Mikołaj Smykowski z Poznania przedstawił część wyników badań związanych z KL Stuthoff, skupiając się na współczesnych sposobach społecznego wykorzystywania materialnych pozostałości obozu koncentracyjnego. Bożena Pactwa z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, badająca od lat mniejszość ukraińską na Żuławach, opisała jej strategie zachowania i odtwarzania tożsamości etnicznej. Sesję zakończyła Zuzanna Łaga z Cieszyna, która,

kontynuując wątek mniejszości ukraińskiej, próbowała opisać treści ich pamięci oraz niepamięci.

Trzecia sesja była podsumowaniem socjologicznego obozu badawczego gospodarzy sympozjum. Karolina Ciechorska-Kulesza rozpoczęła prezentację poświęconą analizie wywiadów z lokalnymi liderami ze Stegny, przedstawionych na tle szerszych badań obejmujących całe Żuławy Wiślane. Pokazała na mapach zakres przestrzenny postrzegania regionu(ów) przez liderów z poszczególnych miejscowości, a także cechy charakterystyczne przez nich wymieniane. Zwróciła uwagę przede wszystkim na załączki tworzącej się w dyskursie publicznym tożsamości „mierzejowej”, tradycyjnie traktowanej jako część silnej tożsamości żuławskiej, a obecnie coraz częściej rozumianej jako oddzielna i odmienna niż tożsamość Żuław. Dominika Dulek i Patrycja Prochera przedstawiły Stegnę okiem lokalnych liderów, wypuklając zagadnienia pamięci zbiorowej, procesy wynajdowania nowych tradycji oraz konfliktowej relacji władza – lokalni przedsiębiorcy reprezentujący biznes turystyczny – mieszkańcy. Natalia Latosińska, Mateusz Tukałski i Radosław Waśniewski przedstawili wyniki badań terenowych dotyczących społeczności rybackich na Mierzei Wiślanej. W referacie pt. *Rybaczy Mierzei jako kategoria symboliczna*, przedstawili najważniejsze zagadnienia dotyczące praktyk społecznych, obrzędów, zwyczajów i cech specyficznych rybaków na Mierzei. Magdalena Herzberg, Dominika Koszałka, Agnieszka Spretke, Maja Tartas i Joanna Tuz podsumowały wyniki badań kwestionariuszowych przeprowadzonych wśród mieszkańców i turystów Stegny. Uzupełnione analizą map rysowanych przez osoby badane przygotowaną i przedstawioną przez Dorotę Rancew-Sikorę (Uniwersytet Gdański) pozwoliły wywnioskować między innymi, że: mieszkańcy Stegny częściej nazywają swój region Żuławami, turyści – Mierzeją; dominującym dla mieszkańców kierunkiem podróży jest Nowy Dwór wskazywany przez nich jako centrum Żuław, a dla turystów Krynica Morska i Trójmiasto; spacerowanie stanowi najważniejszy typ aktywności podejmowanej w czasie wolnym zarówno przez mieszkańców, jak i turystów; centrum symbolicznym Stegny jest zabytkowy kościół, a regionu – Muzeum Stutthof, oraz że mieszkańcy oceniają swoją miejscowość zdecydowanie bardziej krytycznie niż turyści. Sympozjum zakończyła dyskusja panelowa z udziałem dr Bożeny Pactwy, Grzegorza Goli i Marcina Owińskiego z Muzeum Stutthof w Sztutowie.

Badania i konferencja naukowa planowane we wrześniu 2012 roku w Kątach Rybackich będą kontynuowały najciekawsze z wątków podjętych w Stegnie oraz poszerzą dwie kwestie: zebranie lokalnie przekazywanych opowieści o zdarzeniach ważnych dla Mierzei oraz poruszenie w wywiadach pogłębionych społeczno-kulturowych zagadnień związanych z wybrzeżowym i deltowym położeniem badanych miejscowości. Chodzić będzie w szczególności o poczucie zagrożenia ze strony wody i ocenę szans wynikających z obecności dużych zbiorników wodnych w sąsiedztwie oraz o poznanie specyficznych dla badanych społeczności sposobów technologicznego i kulturowego opracowania wodnych szans i zagrożeń.